

Щербина Є. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Гердова К. О.,

студентка 2 курсу юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ

LEGAL STATUS OF HUMAN EMBRYO

Стаття присвячена проблемі визначення правового статусу ембріона людини та пошуку можливих варіантів її вирішення. Здійснюється аналіз національного та міжнародного законодавства, що регулює це питання.

Ключові слова: ембріон, право на життя, правовий статус ембріона, дитина, правоздатність.

Статья посвящена проблеме определения правового статуса эмбриона человека и поиска возможных вариантов ее решения. Осуществляется анализ национального и международного законодательства, которое регулирует этот вопрос.

Ключевые слова: эмбрион, право на жизнь, правовой статус эмбриона, ребенок, правоспособность.

The article is devoted to the problem of determining the legal status of the human embryo and the search for possible variants of its solution. The analysis of national and international legislation regulating this issue is underway.

Key words: embryo, the right to life, the legal status of the embryo, child, capacity.

Визначення статусу ембріона є однією з основних проблем сучасної філософії, біології і, звичайно, права. Відповідно це питання можна розглядати з медико-біологічної, філософської і правової позиції. Остання є найважливішою, адже саме визначення правового статусу ембріона людини встановить чітку межу між дозволеними і забороненими діями з ембріоном.

Правовий статус ембріона, правове регулювання відносин матері і ембріона, визначення обсягу їх прав – це лише декілька невіршених питань, які на сьогодні постають перед українським законодавцем. Різносторонність та складність цих проблем полягає у відсутності визначення самої категорії ембріон, моменту набуття ним прав і в українському, і у міжнародному законодавстві.

Актуальність даної теми полягає у тому, що питання правового статусу ембріона не має належного правового регулювання. У законодавстві не передбачено визначення моменту, з якого починається захист права на життя ембріона та виникнення у нього взагалі прав. На сьогодні вчені-юристи досі не дійшли згоди у питанні визначення юридичного статусу зачатой, але ще не народженої дитини. Але потрібно зазначити, що такі науковці, як Н. Беседкіна, А. В. Майфат, М. М. Малейна, О. О. Пунда, З. В. Ромовська, Р. О. Стефанчук, К. М. Світньова, у свій час займалися дослідженням окремих аспектів проблеми правового становища ембріона людини.

Метою дослідження є роз'яснення окремих проблем правового становища ембріона людини, а також аналіз наявних поглядів на ці проблеми та можливі варіанти їх вирішення.

За медико-філософською концепцією, людина проходить дві стадії: від зачаття до народження та

від народження до смерті. Н. Беседкіна зазначає: «видається, що дитина, що ще не народилась, і та, що народилась – це лише стадії розвитку однієї і тієї ж людини. Відповідно, до ненародженої дитини допустимо відноситися як до природної фази розвитку людини, яка починається у період розвитку плоду в утробі матері і завершується стадією досягнення повноліття» [1, с. 3]. К. Є. Демиденко стверджує: «понятійний юридичний апарат у даному випадку є неповним, термінологія – недосконалою, а спеціальна термінологія, яка визначала б наявність прав у ембріона (порівняно, наприклад, з правосуб'єктністю вже народженої дитини) також є невизнаною» [2, с. 310-311].

Тому питання правового становища зачатой, але ще не народженої дитини є досить проблемним, адже розвиток сучасної науки дає людям досить широкі можливості впливу на зародок людини, наслідки яких іноді лякають. Наприклад, на сьогодні генетика розвинена настільки, що на ранніх строках вагітності або при отриманні ембріонів *in vitro* (у пробірці) батьки можуть за своїм бажанням змінити стать дитини, її зовнішність тощо. В Індії, наприклад, до сих пір стать дитини визначають з метою елімінації плодів жіночої статі [3, с. 134–135].

Взагалі правовий статус людини (від лат. «status» – положення, стан) – юридично закріплене положення людини у суспільстві, відповідно до якого фізична особа як суб'єкт права вступає у правовідносини, координує свою діяльність і поведінку у суспільстві. Елементами правового статусу особи є правосуб'єктність; права, свободи, обов'язки, законні інтереси; юридична відповідальність; гарантії правового статусу [4, с. 264].

У міжнародному праві було зроблено спробу врегулювати питання правового становища ембріона. Наприклад, у Конвенції про права людини у біомедицині (Ов'єдо, 1977) зазначається, що «Інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки» (ст. 2), «використання медичних репродуктивних технологій з метою селекції статі майбутньої дитини не дозволяється, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю» (ст. 14), «виращування ембріонів людини для дослідних цілей забороняється» (ст. 18), «тіло людини та його частини як такі не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди» (ст. 21).

Для того, щоб визначити правовий статус зачатї, але ще не народженої дитини, необхідно розібратися з моментом початку життя, а відповідно і виникнення права на життя. У науці не існує єдиної думки щодо цього питання, тому потрібно зазначити деякі з поглядів. Одні вчені дотримуються позиції, що початком життя є закріплення ембріону у лоні матки. Існує думка, що нове людське життя виникає з моменту зачаття. Так, доктор медицини Жак Судо робить висновок про те, що «ні в якому разі не допустимим є порушення святості та недоторканості людського життя, починаючи з першого ж моменту її існування, з моменту запліднення. Саме тоді починається єдина, неповторна і цілком людська особистість» [5, с. 143]. Інші вважають, що таким початком слід вважати формування нервової системи у момент, коли починає роботу мозок. Але і серед самих прихильників «мозкового критерію» визначення моменту виникнення людського життя немає єдності. Таким чином, одні вчені пов'язують виникнення людського життя з моментом формування сірої речовини (що відповідає 6–8 тижням вагітності), інші пов'язують з етапом формування кори головного мозку (22–24 тиждень вагітності), інші – з етапом активності кори головного мозку (25–32 тиждень вагітності), інші говорять про завершений етап структурування мозку (32–36 тиждень вагітності) [6, с. 69].

Найбільш поширеною є позиція, яку виклав Етьєн Больє: «Розмежування між ембріоном, плодом і людиною є умовним. Це належить до таємниці життя. Але науці абсолютно відомо, що впродовж перших двох тижнів з моменту запліднення ембріон не може вважатися індивідуумом (individuals – той, кого не можна поділити), оскільки на цій стадії він може поділитися і утворити близнюків. У момент же запліднення, з невідомих поки що науці причин, – замість ембріона може розвинути пухлина – хоріоепітеліома» [7].

Визначаючи момент виникнення життя, ми відповідно визначаємо момент, коли ембріон вважається дитиною. Потрібно звернути увагу, що у Декларації прав дитини 1959 року затверджено лише, з якого моменту істота вважається дитиною. У Преамбулі декларації сказано «... дитина, зважаючи на фізичну та розумову незрілість, потребує соціальної охорони та турботи, включаючи належний правовий захист

як до, так і після народження» [8]. Стаття 1 Конвенції про права дитини 1989 року визначає «... дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до такої дитини, вона не досягає повноліття раніше», а ст. 6 Конвенції закріплює невіддільне право дитини на життя та забезпечення у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини [9]. Деякі держави при ратифікації Конвенції зробили заяви про свої тлумачення моменту, з якого починається життя. Наприклад, Аргентина зробила обмовку про те, що ст. 1 «тлумачиться нею у світлі того, що поняття «дитина» означає людську істоту з моменту запліднення до досягнення вісімнадцятиліття». Позиція Франції полягає у тому, що ст. 6 Конвенції «не може тлумачитися як спричиняюча будь-яку перешкоду вивченню положень французького законодавства щодо добровільного переривання вагітності». Україна ратифікувала Конвенцію про права дитини 27 лютого 1991 року, але вона не дала свого тлумачення змісту документа [20, с. 70].

Тож, кожна держава сама визначає момент, коли починається охорона людського життя.

Проаналізувавши вітчизняну і зарубіжну літературу, можна назвати три підходи до визначення цього моменту, а саме: абсолютистський, ліберальний і градулістичний (помірний) [10, с. 16–17]. Прибічники абсолютистського підходу розглядають ембріон як людську істоту, яка має безумовну цінність і право на життя. Доводами на захист цього положення є релігійна культура, яка свідчить про повагу до людського життя з моменту зачаття, що обумовлює осуд абортів незалежно від термінів вагітності [21].

Також викликає особливе обурення той факт, що в Україні не тільки існує суспільно прийнятне діюче законодавство, але й узаконено використання так званих «людських зародків» – тіл вбитих шляхом абортів немовлят. Тільки зневагою до гідності людини можна пояснити той факт, що вбита дитина певними представниками медичного бізнесу розглядається, як сировина для медичних та косметичних препаратів. Це створює навколо акту абортів атмосферу схвалення та дозволеності, яка ризикує перерости у справжній виробничий інтерес [11].

Прибічники такого підходу забороняють здійснювати будь-які дії, які перешкоджають або припиняють розвиток ембріону. Якщо цьому перешкоджають природні процеси, то слід їм протидіяти таким чином, як протидіють захворюванням, що загрожують життю людини [12, с. 91].

Ліберальна позиція базується на положенні, що ембріон не є людиною на будь-якій стадії свого розвитку. Тобто він або має незначну цінність, або взагалі її не має, тому і не має права на життя. Прихильників цієї позиції небагато, але вони вважають, що ембріон не має цінності, яка була б гідна державного захисту [21, т. 1, с. 259].

З цього питання можна навести цікавий приклад з римського права. У своєму посланні на захист Клуєнція Цицерон посилається на випадок, який стався з якоюсь жінкою з Мілета. Вона після смерті свого

чоловіка обірвала вагітність за хабар від людей, кому ця дитина заважала отримати спадок померлого, за що її засудили на смерть. Цицерон наголошує на справедливості такого рішення, оскільки вона вбила надію батька, носія його ім'я, опору його роду, спадкоємця його майна, майбутнього громадянина держави [13, т. 1, с. 23]. Як ми бачимо, уже у римському праві були випадки, коли необхідно було уточнювати визначення початку життя. З наведеного прикладу можна зробити висновок, що римське право захищало (ембріон) майбутнього спадкоємця від посягань на його життя і майно з моменту сповіщення жінки про вагітність.

Щодо проблеми визначення моменту виникнення правоздатності, то потрібно зазначити, що існує декілька позицій. Перша – правоздатність виникає з моменту народження. Ця думка найбільш поширена і саме вона закріплена у ст. 25 Цивільного кодексу України. Проте у ст. 1222 Цивільного кодексу України міститься норма, згідно з якою спадкоємцями можуть бути особи, які були зачаті за життя спадкоємця і народжені після його смерті. За словами Г. Ф. Шершеневича, не зародок, а народжена дитина здійснює вплив на юридичні відносини, причому цей вплив належить ще до того моменту, коли вона була ще зародком. Народження являє собою настільки необхідною умовою для правоздатності, що поява мертвої дитини позбавлена юридичного значення, і зародок вважається таким, що ніколи не існував [14, с. 62]. Такої ж думки дотримується і М. М. Малєїна: «не дивлячись на те, що зачата дитина у майбутньому може стати суб'єктом права, навряд чи слід розглядати його в якості володільця правоздатності і інших суб'єктивних прав ще до народження. Суб'єктивні права можуть виникнути лише у реально існуючого суб'єкта» [15, с. 51].

Інша думка полягає у тому, що зачата дитина є суб'єктом права і відповідно вона наділена правоздатністю. Така позиція сформувалася ще у Стародавньому Римі, де вважалося, що зачата дитина визнавалася умовно правоздатною, у тих випадках, коли це відповідало її інтересам. Таку думку сприйняли і затвердили у своїх конституціях Австрія, Швейцарія, Греція, Бразилія.

Третя позиція стверджує, що людина, якщо вона народилася живою, є правоздатною з моменту зачаття. Тобто правоздатність ембріона є умовною, і залежить від того, чи народиться він живим. Ця теорія знаходить відгук у законодавстві багатьох зарубіжних країн. Так, наприклад, відповідно до Цивільного кодексу Угорщини 1977 року, людина, якщо вона народиться живою, вважається правоздатною з моменту зачаття. У Цивільному кодексі Словенії 1964 року зазначено, що правоздатність фізичної особи виникає з моменту народження, при цьому живонародженою вважається така дитина, що народилася і прожила 24 години з моменту відділення її від материнського організму. Таке формулювання дозволяє у загальній формі охороняти можливі права та інтереси зачатої дитини. Цю позицію підтримує і О. О. Пунда, який зазначає, що ембріон людини є

носієм суб'єктивного правового інтересу і наділений умовною правоздатністю. Він стверджує: «Ембріон (плід) є носієм суб'єктивного правового інтересу, а отже, і суб'єктивних цивільних прав. Це пояснюється тим, що блага життя та здоров'я виникають з моменту запліднення і, ембріон (плід) як суб'єкт наділений такими благами, має потреби та інтереси, пов'язані з необхідністю забезпечення нормальних умов його розвитку» [16, с. 44].

Для того, щоб визначити позицію України з питання правового статусу ембріона, перейдемо безпосередньо до аналізу законодавства нашої держави. Відповідно до ст. 3 Основного Закону життя людини визнається в Україні найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 201 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) життя є особистим немайновим благом, яке охороняється цивільним законодавством. Відповідно до ч. 1 ст. 269 ЦК України особисті немайнові права належать кожній фізичній особі від народження або за законом. У ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» зазначається, що кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Згідно зі ст. 25 ЦК України цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження, а припиняється у момент смерті. Хоча на законодавчому рівні й визначено момент початку і кінця цивільної правоздатності, все ж виникає певне непорозуміння. Це пов'язано з положенням ч. 2 ст. 25 ЦК України, де зазначено, що: «У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини». Виникає дискусія: чи йдеться тут про правоздатність ще не народженої дитини і ембріона зокрема? Невизначеності також додають і деякі норми Цивільного кодексу України. Так, у ст. 1200 ЦК України зазначено, що у разі смерті потерпілого право на відшкодування шкоди має дитина потерпілого, народжена після його смерті. Статтею 1222 ЦК України передбачено, що спадкоємцями є особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. І відповідно до статті 27 Закону України «Про статус та соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» до дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи, належать неповнолітні діти, які евакуйовані із зони відчуження, зокрема діти, які на момент евакуації перебували у стані внутрішньоутробного розвитку. Для того, щоб усунути видимість колізії наведених норм, доцільно провести розмежування понять «правоздатність» і «охорона прав фізичної особи». Тоді все стає на свої місця: правоздатність виникає тільки з моменту народження. До моменту можливого народження дитини, зачатої за життя спадкодавця, що помер, закон передбачає лише охорону прав такої дитини. Саме у такому сенсі й сформульоване згадане вище положення ст. 25 ЦК [17, с. 113]. А отже, законодавство не визнає правоздатності ембріону і він не може бути суб'єктом правовідносин. Коли на законодавчому рівні ембріон буде визнаний суб'єктом правовідносин, то стосовно

нього будуть заборонені будь-які дії, у тому числі аборт, дослідження та перенесення (імплантація) в організм сурогатної матері.

Виникає питання: можливо, ембріон є об'єктом цивільних прав і, якщо це так, то до яких саме об'єктів він належить? Деякі вчені вважають, що об'єктом праводносин може стати ембріон людини. Згідно зі ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. У наведеному переліку серед об'єктів ембріона немає. Однак в юридичній літературі зустрічається думка, що ембріон є об'єктом, і через свою особливість належить до речей, що обмежені у цивільному обігу [22, с. 100].

Але все ж таки, якщо визначати ембріон як суб'єкт цивільного права, то деякі вчені наділяють його певними правами. Наприклад, О. В. Кохановська зазначає, що право на інформацію «це нематеріальне благо, на нашу думку, першим з'являється у людини ще до моменту народження разом з таким благом як життя і набуває свого юридичного змісту у момент народження людини» [18, с. 163]. Рядом прав наділяє людський ембріон О. В. Огірко [19, с. 65]:

1) право на зачаття у сім'ї із справжнього батька і справжньої матері. Недопустимим є запліднення у штучний спосіб або застосування гетерогенного запліднення подружньої пари, коли надавачом гамет є хтось поза подружжям;

2) право на ідентичність. Раз зачате людське життя має право на буття визнане реально існуючим індивідом;

3) право на життя. Це перше і основне право кожного людського існування. Усілякі інші права знаходять свою обґрунтованість і здійснення у цьому фундаментальному праві;

4) право на пренатальну опіку. Діагноз пренатальності (протікаючий внутрішньоутробний розвиток) має за завдання викриття можливої хвороби і її пізніше лікування;

5) право на свободу. Дитина повинна бути бажана для неї самої, а не для «досягнення вартості» батьків. Вона не може також бути предметом експериментів або продуктом штучного запліднення;

6) право на юридичний догляд;

7) право на тілесну непорушність.

Висновок. У законодавстві України ніяким чином не закріплено визначення поняття «людина», «життя», не визначено й моменту початку життя людини, так само як і виникнення права на життя. Але можна зазначити, що усі права людини починаються з права на життя, так і право на життя починається з права на народження. На жаль, в Україні дитина до народження є безправною. Внаслідок недостатньої уваги до цієї проблеми, як на наш погляд, у державі склалася критична демографічна криза, яка загрожує своїми наслідками майбутньому держави. Адже рівень народжуваності низький, присутня велика кількість абортів та пов'язаних з цим резонансних справ. Вирішенням цієї проблеми може бути закріплення на законодавчому рівні у наданні умовної правоздатності ембріона чи наданні спеціального статусу ембріона, який би давав можливість захищати його права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беседкина Н. Права неродившегося ребенка: личные неимущественные и имущественные. Право и жизнь. 2005. № 82 (5). С. 3.
2. Демиденко К. Є. Етико-правові проблеми правоздатності ембріона. Держава і право. Юридичні і політичні науки. Зб. наук. праць. Вип. 24. 2004. С. 310–311.
3. Водоп'ян Т. В. Проблема правового становища зачатої, але ще не народженої дитини в цивільному праві. Університетські наукові записки. 2006. № 2 (18). С. 133–138.
4. Любич Л. Д. Правовий статус ненародженої дитини у праводносинах щодо реалізації репродуктивних прав людини. Адміністративне право і процес. 2015. № 2 (12). С. 262–273.
5. Короткий Т. Р., Киселев Н. Н., Кравченко А. Н. Международно-правовые аспекты клонирования человека. Социально-правовые аспекты клонирования человека / Предисл., сост. Э. Н. Шевчук, Т. Р. Короткий. Одесса: ЛАТСТАР, 2001. 253 с.
6. Кашинцева О. Ю. Проблеми визначення статусу ембріона: етико-правовий аспект. Вісник Академії адвокатури України. 2007. Випуск 10, № 3. С. 68–74.
7. Болье Етьен. Реакция – агрессивность. Требования биоэтики: медицина между надеждой и опасением. К.: Сфера, 1999. 248 с.
8. Декларация прав дитини. Резолюція 1386 Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384
9. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р., затв. Резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
10. Панкратова Е. А., Перевозчикова Е. В. Конституционное право на жизнь и правовой статус эмбриона человека. Медицинское право. 2006. № 2. С. 16–22.
11. Звернення Української Православної Церкви Київського Патріархату до українського народу на захист життя дитини і щодо гріха вбивства ненароджених дітей. URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uockp_doc/34667
12. Гончаренко О. Питання конституційного закріплення права на життя ненародженої дитини. Право України. 2010. № 5. С. 90–95.
13. Цицерон М. Л. Речь в защиту Авла Клуенция Габита. Речи: в 2-х т. М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. Т. 1. 452 с.
14. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изд-ю 1907 г.) (Вступ. статья С. А. Суханов). М.: Спарк, 1995. 556 с.
15. Маленина М. Н. О праве на жизнь. Советское государство и право. 1992. № 2. С. 51–54.
16. Пунда О. О. Проблема цивільної правоздатності ембріона та плода людини. Життя і право. 2004. № 7. С. 40–45.

17. Харитонов Є. О., Старцев О. В. Цивільне право України: підручник. Вид. 2, перероб. і доп. К.: Істина, 2007. 816 с.
18. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2006. 463 с.
19. Огірко О. В. Права людського ембріону: матеріали VI Нац. конгресу з біоетики з міжнародною участю (20 – 23 вересня 2010 р., Київ). К., 2010. С. 65.
20. Левандовскі К.М. До питання правового статусу ембріона людини. Університетські наукові записки. 2014. № 1 (49). С. 69–82.
21. Тиріна М. П. Ембріон як суб'єкт біологічних прав у сучасному законодавстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2012. Випуск 20. Частина II. Том 1. С. 258–261.
22. Коренга Ю. В. Визначення правового статусу ембріона. Історико-правовий часопис. 2016. № 2 (8). С. 99–102.